

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 811.161.1'373

811.163.4'373

Виолета П. Џонић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

ЛАКУНЕ И БЕЗЕКВИВАЛЕНТНЕ ЈЕДИНИЦЕ У ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ ЈЕЗИКА (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

Апстракт: Безеквивалентна лексика је врло интересантна и значајна лингвистичка појава, али и проблем. Досадашња теоријска литература, углавном, посматра безеквивалентну лексику и лакуне као синониме. Међутим, истражујући лакуне запазили смо да безеквивалентна лексика и лакуне нису потпуно идентичне лексичке јединице, те да су лакуне, заправо, подврста безеквивалентне лексике; из чега се намећу различита питања: да ли их треба поистовећивати? Да ли се оне преплићу и у којој мери? Шта их разликује?

Овај рад ће покушати да одговори на ова и слична питања полазећи, пре свега, од националне специфичности културе одређеног народа и, наравно, језика којим он говори. Наша анализа се заснива на специфичностима руске и српске културе и језика (укључујући и примере из других језика) са становишта наведеног проблема.

Кључне речи: лакуна, безеквивалентна јединица, безеквивалентност, лингвистичка празнина, реалија.

Проблем разликовања лакуна од безеквивалентне лексике све више заокупља пажњу лингвиста. Њихово разликовање може бити најпре само термилошког карактера. Ипак, проблем је комплекснији.

Национална специфичност културе² одређеног народа испољава се кроз два основна аспекта: националне разноликости у садржају блиских реалија

¹ violeta.dzonic@filfak.ni.ac.rs

различитих народа односно језика и присуства нееквивалентних (двонационалних) реалија у култури различитих народа.

Код блиских реалија разних култура национална специфичност се манифестује у томе што су упоређиване реалије делимично еквивалентне по свом садржају, при чему је управо тај степен нееквивалентности, тј. делимична еквивалентност веома битна за међукултурну комуникацију. За то налазимо врло илустративне примере у многим језицима. Посебно интересантним су нам се учинили примери из језика који немају велику употребу попут руског, али нам дају занимљив корпус за проблем који смо истраживали као нпр.: узбечки, тачички и грузијски језици, па ћемо пре анализе русског и српског језика у погледу безеквивалентности навести примере из ових језика у односу на руски.

Интересантно је какву лексикализовану садржину може имати у руском језику лексема *солнце*, у узбечком *куёш* и, најзад, нешто сасвим друго – *офтоб* у тачичком језику. Какав је однос човек – Рус, Узбек или Тачик формирао у својој свести према најсјајнијој звезди, тако је и језик лексикализовао и изразио појаву *сунца*. Заправо, Узбек, који већи део године проводи под врелим сунчевим зрацима, никад неће изговорити деминутивно-хипокористички облик *солнышко*. Исто као и Рус он поседује у својој свести осећај да сунце може да донесе плод и обнови земљу, али за разлику од Руса – и свест да може да му буде понекад и непријатељско. Зато према Месецу, тој ноћној светлости која доноси освежење и одмор код Узбека постоји сасвим другачији однос – све што је лепо и пожељно он назива Месецом, тј. даје му Месечев облик (рус. *луноликий, луноподобный*), али са таквом интонацијом, која је за Русе у приличној мери извештачена Пулатов 1976: 109.

Т. Мамаладзе, покушава да у сличној вези прикаже руски и грузијски језик:

»Тешко ми је, – каже он у свом чланку, – да објасним руском читаоцу, шта је то *ртвели*. Ако је веома кратко, онда је то неколико недеља у септембру/октобру, када се у виноградарским селима Грузије бере и прерађује грожђе. Једни под *ртвели* подразумевају посао, други – празник, али сама реалија подразумева и једно и друго. Краће и једноставније не уумем да објасним. Бојим се да ћу се у објашњавању толико удаљити да ћу најважније испустити.

...Како објаснити шта је грузијско село без *ртвели*? Али, пре свега, како објаснити *ртвели*? Рећи да је то време бербе грожђа, рад од зоре до мрака, а ноћу се пале ватре, одблесак пламена на људским лицима итд. није довољно.

² Културу ћемо овде посматрати као скуп, систем реалија националног карактера.

У то време у Грузији, када је даљина потпуно прозрачна, када су откривене везе између земаљског и узвишеног, видљивог и скривеног, личног и заједничког, тренутног и вечног, само је несрећан онај ко није укључен у празник ђаволског посла« (1982, с. 35).

Дакле, лакуну *ртвели* немогуће је превести чак и са неколико реченица, потребан је читав текст. (Наравно, у циљу илустрације навели смо превод само једног мањег одломка.)

Ако искористимо ова поређења са Месецем и упоредимо ову лексему у руском и у српском језику имајући у исто време на уму супротстављеност националне свести Руса и Срба, можемо овај контекст илустровати следећим примером: *Месец* код Срба представља један лексикализован израз са двоструким садржајем: 1. период од 30- 31 дан (фебруар 28 или 29); 2. Месец као планету у Сунчевом систему.

Код Руса је реалија *Месец* као астрономско тело нашла лексичку форму у речи *луна*, а „период од 30-31 дан“ у речи *месяц*. У том контексту ће познати стих *Мујо кује коња по мјесецу* (тј. *месечини или месечевој светлости* Русу бити стран, јер за њега је месец временски период, и никако га неће довести у везу са речи *луна*, тј. *луносвет* (Стих би се могао превести: „Мујо куџ коня при луно“).

Дакле, Сунце, Месец (астрономско тело), време бербе грожђа – ове реалије у руској, српској, узбечкој, таичкој и грузијској култури постоје, али њихова садржина је национално специфична.

Узмимо други пример: *бокал*, који ћемо посматрати на корпусу руског и српског језика. Лексичка реализација у лексеми *бѡкѧл* – (рус. *бокѧл*) постоји и у српском и у руском језику, и то идентичног фонетског састава (једина је разлика у акценту). Она се понаша као међујезички хомоним. Поставља се, међутим, питање, како ова лексема постоји у свести њихових носилаца? Код Руса је то „чаша са ‘ножицом’ за вино или шампањац“. У свести Срба је *бокал* лексички израз такође за посуду у који се сакупља одређена течност: вода, вино или сок. Али то је посуда са дршком, веће запремине, која сакупља већу количину течности. Осим тога, у једном мањем делу свести код Срба постоји и као чаша са дршком, која се користила у неким ранијим временима. Зато Рус неће правилно превести ову лакуну ослањајући се на своју свест, иако она постоји у његовом речнику. Са друге стране, Срби ће је делимично разумети у руском језику, ако се позову на свест о оном ређем значењу. Али они ће превести „чаша са ‘ножицом’“ или, користећи се прецизнијим контекстом, рецимо: „чаша за вино, за шампањац“. Дакле, овај пут говоримо о томе да одређена реалија није потпуно, већ делимично присутна у свести неког народа. Пошто то „делимично“ значи да више или није у употреби или није у широкој употреби, језик реалију није материјализовао у једној лексеми, већ је принуђен да то искаже у оквиру синтагме, или описно.

Специфичност националних култура се најизразитије манифестује у постојању и изостајању реалија, а о постојању национално-специфичне реалије код одређеног народа, као и о изостајању реалије у култури неког другог народа, може се судити према присутности безеквивалентних јединица, лакуна у језицима које поредимо. Чињеница да национално-специфичне јединице постоје, према томе и национално-специфичне реалије постају могуће и реалне као предмет конфронтативне лингвистике.

Безеквивалентна јединица је јединица која постоји у једном језику, а изостаје у другом. (Постоји још један термин – *едемична јединица* (библ. *едемичан* – „који се развија, везује се само за одређени локалитет“, али и термин *ендемичан* (грч.) – месни, домаћи, завичајни; мед. који сналази један народ или једну област [ВУЈАКЛИЈА 1985: 282].

Лакуна је, као што је већ речено, појава изостајања јединице у једном језику уз њено постојање у другом. Дакле, међу њима нема већих разлика, осим смера испољавања.

Безеквивалентне јединице и лакуне се увек појављују „у паровима“: ако у једном језику лакуна постоји, у другом језику (са којим се поређење врши) је безеквивалентна јединица.

На пример: у кинеском језику постоји реч са значењем „нулта храна“ (семе, ораси, лешници и сл.); „за руски језик је то лакуна, а за Кинезе безеквивалентна лексика на плану руског језика“, с правом сматрају аутори ове концепције З. Д. Попова, И. А. Стернин и М. А. Стернина (2002, с. 155-157).

Вратимо се на постављена питања на почетку разматрања о безеквивалентној лексици и лакуни. Немогуће је направити оштру границу међу њима. Тешко их је одвојити, јер се оне међусобно прожимају. Напред смо поменули да је лакуна врста безеквивалентне лексике. Али и ово тврђење је делимично прихватљиво и врло релативно у зависности од тога са ког становишта то посматрамо. Чињеница је да су оне условљене реалијама које постоје у култури, тј. националној свести једног народа. И зато је најреалније посматрати их кроз дистинкцију постоји/не постоји у националној свести народа, тј. језика народа које упоређујемо.

На пример: *ягоды* – збирни је назив за јагодичасто воће (јагода, боровница, рибизла, купина, малина) у руском језику и као таква постоји у свести руског народа. За српски језик је то лакуна, јер у свести Срба постоји као конкретно воће: јагода. За Русе је то безеквивалентна лексема на плану српског језика.

У прилог ставу који заступамо додаћемо још и то да нико од теоретичара чије смо радове анализирали не разматра тако темељно овај проблем као нпр. Л. С. Бархударов. Он у оквиру безеквивалентне лексике само набраја

више лексичких група: властите именице, топониме, реалије и др., што можемо сматрати и лакунама, да би у безеквивалентну лексику у оквиру треће групе убројао „случајне лакуне“ [БАРХУДАРОВ 1975: 94-96]. Дакле, просто их је немогуће одвојити.

Код Ј. М. Верешчагина и В. Г. Костомарова налазимо тумачење безеквивалентности по коме се под безеквивалентном лексиком подразумевају речи чији се план садржаја не може упоредити с било којим страним лексичким појмовима. Такве речи су, по мишљењу ових аутора, непреводиве [ВЕРЕЩАГИН, КОСТОМАРОВ 2005: 77].

Безеквивалентна лексика се обично позајмљује из језика у језик. На пример, многи светски језици³ после октобарског преврата 1917. године су руске речи које су одражавале социјалну тематику типа: *советский, большевик, колхоз* итд. једноставно преузели. Те речи су образовале слој безеквивалентне лексике. Оне су у своје време постале позајмљенице и ушле су у све могуће, чак и цепне речнике. Али данас, када више нису актуелне, јер су изашле из активног речничког фонда – постале су историзми. Ако пак безеквивалентна реч није позајмљена (за пример узимамо ту исту совјетску социјалну сферу: *исполком, субботник, дружинник*), онда је никако не можемо изразити помоћу „апсолутног поклапања“ (рус. соответствие). Овде се мисли на формалну еквиваленцију, тј. транслитерацију или транскрипцију, односно преношење помоћу једне речи. У том случају лексички превод мора бити вишелексемни, описан. Надовезаћемо се на веома значајно мишљење академика Л. В. Шчербе: »Поскольку системы понятий в разных языках не совпадают... при изучении иностранного языка приходится усваивать себе не только новую звуковую форму слов, но и новую систему понятий, лежащую в их основе« (1974, с. 67).

Код наведених аутора лакуна се не издваја из система безеквивалентне лексике већ се посматра као таква.

На крају прегледа теоријске литературе о лакуни и еквивалентној лексици дали бисмо свој став о овој појави:

Лакуна подразумева лингвистичку празнину не само на лексичком, већ и на морфолошком, синтаксичком, стилистичком, фразеолошко-паремиолошком језичком плану, за коју постоји могућност попуњавања другим средствима која постоје у неком другом језику, на чијем се плану она и манифестује. Сматрамо да је не треба посматрати одвојено већ само у оквиру безеквивалентне лексике са нијансом разлике у испољавању (смер испољавања је супротан, што је у анализи

³ Наведени аутори „совјетизме“ посебно издвајају у односу на енглески језик.

показано). Међутим, овде желимо да укажемо на то да лакуне које се односе на реалије, за које нема еквивалената у другом језику, а ми их одређујемо термином *апсолутне* или *историографске лакуне*, за све остале врсте лакуна сматрамо да еквивалент постоји као двочлана, трочлана или вишечлана синтагма, нпр. *кипяток* – врела, кипућа вода, *сутки* – 24 часа, дан и ноћ и сл.⁴

Из ове анализе је јасно да однос између лексема као спољашње форме или звучања, лексичког појма – као правила класификације, семантичких елемената који исцрпљују план садржине речи (овде лакуне) и лексичког плана као укупности неразумљивих, у нашем случају, безеквивалентних значењских елемената у саставу лексеме и све то у односу на националну свест, националну културу и традицију једног народа – веома је сложен однос.

Због тога је веома важно и за било коју врсту семантичке анализе указати на суштинску особеност безеквивалентне лексике и лакуна и обратити пажњу на често, само терминолошку разлику, али и, по нашем мишљењу, комплекснију садржинску страну лакуна.

Управо, истражујући ту комплексну садржинску страну лакуна дошли смо до разноврсних и веома интересантних резултата. Пре свега, желимо да нагласимо да смо проблему лакуна пришли са једне другачије стране.

Апсолутне или, како их још називамо, *историографске лакуне*, неоспорно је, припадају безеквивалентној лексици, јер су оне одраз традиције једног народа у коме имају културолошко упориште, и неодвојив су део националне свести њихових носилаца, биле оне материјализоване: *самовар*, *кокошник* или апстрактне: *перестройка*. Зато су непознате носиоцима друге културе и националне свести, јер они владају сасвим другачијом традицијом, културом, обичајима. Оне су увек обележене историјском компонентом. Међутим, шта бива са лексемама општеупотребног карактера? Ту се не бисмо сложили са ставом о апсолутној непреводивости. Заправо, питање је да ли су аутори овог става узимали у обзир само историографску лакуну или и остале лексичке јединице једног језика [в. ВЛАХОВ, ФЛОРИН, 1986].

⁴ Види: Виолета Илић, *Лакуне као лексикографски и преводилачки проблем на плану руског и српског језика* (докторска, 2010. Дисертација није објављена у целини, већ су поједине теме из ње обрађене као појединачни дисертација), Београд научни чланци, те тако објављени у различитим научним часописима и зборницима радова. (Аутор се појављује под презименом Цонић). Зато је не наводимо у списку Литературе, већ поменуто појединачне радове.

Сматрајући, за разлику од досадашњих приступа овде помињаних аутора, да ово нису апсолутно непреводиве јединице. Оне само немају у неком другом језику са којим се поређење врши⁵ идентични еквивалент у форми једне речи, али постоји могућност „покривања“ њиховог семантичког поља на неки други начин, а то је синтагма, као што је поменуто: двочлана (уп. *кеды* pl.t. – спортске патике; *удати се* – вјити за муж и сл.), трочлана (уп. *подишемник* – подшлемна лака капа; *абџедник* – списак по алфавиту и сл.), четворочлана, односно, вишечлана (уп. *проходимость* – способност савлађивања тешкоћа на путу; *глагољати* – 2. пользоваться језиками при католическом богослужении и сл.) и, најзад, реченица (уп. *нахлебник* – самац који станује и храни се код газдарице; *дубак* – дубак, јашик или корзинка без дна на колесиках, в которой дети учатся ходить и сл.)⁶. Као што се види из наведених примера, анализа је упоредо вршена на плану руског и српског језика, из чега су су проистекла два Речника лакуна у руском и српском језику⁷, што је несумњив допринос нашег истраживања лингвистичкој науци, посебно, русистици и славистици уопште. Грађа је конципирана из постојећих двојезичних и једнојезичних речника руског и српског језика. Осим тога, одатле проистиче низ класификација⁸ које не налазимо код помињаних аутора у раду, међутим, то је посебна тема која би овај рад одвела ван свог контекста.

Желимо, такође, да нагласимо да наше истраживање није ограничено на лексички језички ниво као што је то био случај до сада. Лакуне смо посматрали на морфолошком нивоу и дошли до закључка да, када су у питању руски и српски језик, постоје и *морфолошке лакуне* [в. ЏОНИЋ, 2011]. Као најизразитији пример, између осталих, издвојили бисмо *причастие* у руском језику, којих има четири и чињеницу да их је српски језик током свог историјског развитка изгубио осим трпног партципа прошлог времена. Услед тога, постојећа морфолошка празнина се може надоместити синтаксички: зависном релативном реченицом са везничком речи *који* (уп. *читающий* – онај који чита; *написавший* – онај који је написао и сл.).

Што се тиче осталих језичких нивоа, нисмо их изоставили у анализи. Закључци говоре о постојању *синтаксичких лакуна*, нпр. безлична реченица је синтаксичка лакуна на плану руског и српског језика [в. ЏОНИЋ, 2014] као и неодређено-лична, о постојању *творбених лакуна*, такође.

⁵ Постојање другог језика у поређењу је полазни критеријум без кога је немогуће објаснити сложену, не само формалну, већ и семантичку структуру лакуна.

⁶ Види: Поменута дисертација на стр. 29.

⁷ Види: Прилог 1 и 2 на крају поменуте докторске дисертације.

⁸ Види: Поменута дисертација на стр. 30-31.

Запажено је постојање *фразеолошких* и *паремолошких лакуна* као посебно интересантне сфере појављивања лакуна у посматрана два језика. При томе морамо водити рачуна о постојању апсолутних и преводних еквивалената (уп. *пропал как швед над Полтавой – као Јанко на Косову* и сл.) [в. ЏОНИЋ, 2012]. Оне имају обавезно у себе укључену културолошку компоненту, те их можемо посматрати као врсту историографских лакуна већег формата и сложене структуре.

Књижевна дела и ауторски обрти су језичке специфичности у којима смо препознали *ауторске, преводилачке лакуне* [в. ДЖОНИЧ, 2015].

Најзад, свуда где постоји међујезичка комуникација постоје одређени модели понашања, етикеције који могу бити вербализовани или не, нпр.: пружање руке приликом упознавања од стране женске особе мушкој у руском контексту није уобичајено, док је код Срба неважно од кога иницијатива потиче. Дакле, постоје и *комуникативне лакуне* [в. ЏОНИЋ, 2012].

Као што овај кратак преглед различитих врста лакуна потврђује, морамо нагласити њихову изразиту учесталост у међујезичкој комуникацији, њихову комплексност и, најважније, никакву ограниченост у смислу непреводивости (овде искључујемо историографску лакуну), јер сваки је језик изградио одређена средства, додуше не идентична, али своја специфична, како би се комуникација и међу генетски различитим, као и генетски сродним, какви су руски и српски језик, одвијала несметано. У том контексту лакуна јесте врста безеквивалентне лексике са знатно ширим пољем употребе и функционисања.

Извори

Мамаладзе, Т. (1982). *Несокрушимый Давид*, Литературная газета, 24. марта.

Литература

Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода)*, Москва.

Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. (2005). *Язык и культура (три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапientes)*, Москва.

Влахов, С., Флорин, С. (1986). *Непереводимое в переводе*, Изд. 2-ое испр. и доп., Москва.

Vuyaklia, M. (1985). *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd.

Пулатов Т. (1976). *Язык, автор, жизнь*, Литературное обозрение, No 8, Москва.

- Стернин, И. А., Попова, З. Д., Стернина, М. А. (2002). *Лакуны и безквивалентные единицы в лексической системе языка*, Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии, вып. 3, Воронеж, с. 155-170.
- Щерба, Л. В. (1974). *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград.
- Џонић, В. (2011). *Морфолошки аспект лакуна у руском и српском језику*, Радови Филозофског факултета, бр. 13, књ. 1, Пале, 457-473.
- Џонић, В. (2012). *Комуникативне лакуне (на плану руске и српске комуникативне културе и језика)*, Зборник радова „Језик, књижевност и култура – језичка истраживања, Ниш, 625-633.
- Џонић, В. (2012). *Фразеологизми као лакуне (на материјалу руског и српског језика)*, „Филологија и универзитет“ (Тематски зборник радова), НИСУН 1, Филозофски факултет – Издавачки центар, Ниш, 997-107.
- Џонић, В. (2014). *Безличне реченице као лакуне на плану руског и српског језика*, „50 години на Великогърновски универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Юбилейна међународна научна конференција, секција филологическа, Филологически факултет Великогърново, Универзитетско издаваштво „Св. Кирил и Методиј“, 30-36
- Джонич, В. (2015). *Перевод лакун в литературных произведениях русских писателей на сербский язык*, III Международная научная конференция „Культура. Политика. Понимание. – Война и мир: 20-21 вв. – уроки прошлого или вызовы будущего 23-25 апреля 2015 г.“, Белгород, 44-53.

Violeta P. Džonić

**LACUNAE AND NON-EQUIVALENT UNITS
IN THE LEXICAL SYSTEM OF A LANGUAGE
(ON A CORPUS OF RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGES)**

Abstract: The first part of the paper deals with the phenomenon of non-equivalent lexis as a very interesting and significant linguistic phenomenon, but also a problem.

Theoretical papers up to the present day have mostly dealt with the observation of non-equivalent lexis and lacunae as synonyms. However, studying lacunae (primarily in the Russian and Serbian languages), we have noticed that non-equivalent lexis and lacunae are not completely identical lexical units, and that lacunae actually represent a specific kind of non-equivalent lexis.

The main part of the paper deals with different issues which result from the following: whether we should treat lacunae and non-equivalent lexis as equivalents, whether they intertwine and to what extent, and what is the difference between them.

We try to answer these questions by drawing on the national characteristics of the culture of the respective nation (mostly Russian and Serbian cultures), and therefore on their respective languages.

In the last part of the paper we try to emphasize the significance of the national and cultural components during the analysis of non-equivalent lexis in general, including lacunae, since it is these components that represent the essence of lacunae, although it originally seems to be only the question of terminology use.

Key words: lacunae, non-equivalent units, non-equivalence, realia, linguistic gap.

ЛАКУНЫ И БЕЗЭКВИВАЛЕНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ЯЗЫКА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ)

Резюме: В первой части настоящей работы указывается на то, что безэквивалентная лексика является очень интересным и важным лингвистическим явлением, но и проблемой.

Теоретическая литература до сих пор, главным образом, занималась наблюдением безэквивалентной лексики и лакун как синонимов.

Но, исследуя лакуны мы заметили, что безэквивалентная лексика и лакуны не являются полностью тождественными лексическими единицами, а также, что лакуны, на самом деле, представляют собой разряд безэквивалентной лексики.

В центральной части работы мы рассматриваем различные вопросы, которые проистекают из этого: надо ли отождествлять лакуны и безэквивалентную лексику? Переплетаются ли они, и в какой мере? В чем разница между ними?

Этой работой мы пытаемся ответить на эти и похожие вопросы, исходя из национальной специфики культуры данного народа (главным образом, русской и сербской культур), а тем самым и его языка.

В последней части работы мы стараемся еще раз подчеркнуть важность национально-культурной специфики при исследовании безэквивалентной лексики вообще, а в том числе лакун, так как это является их сутью, хоть на первый взгляд это только терминологическая разновидность.

Ключевые слова: лакуна, безэквивалентная единица, безэквивалентность, реалія, пробел.

Датум пријема: 12.5.2015.

Датум исправки: 2.8.2015.

Датум одобрења: 9.7.2015.